

Zsarnóczai J. Sándor

Egy elmaradt emléktábla- avatás dr. Zsarnóczai Sándor egyetemi tanár tiszteletére

Cancelled Memorial Tablet Initiation in Honour of Dr. Sándor Zsarnóczai

Összefoglalás

A szerkesztőbizottság által

Dr. Zsarnóczai Sándor, a *Közgazdasági Szemle* főszerkesztője, mint a fényes szelek nemzedékének jeles alakja, hosszú évtizedek alatt jelentős tudományos szakmai, oktatói, kutatói és közéleti tevékenységet folytatott azért, hogy a magyar társadalom a szovjet központi tervutasításos rendszerből eljuthasson a szabad piacgazdaságú társadalmi-gazdasági berendezkedés irányába. Ezen az úton következetesnek kellett lenni, mivel számos nehézséget kellett leküzdenie, amely elsősorban a diktatórikus szovjethatalom kemény fellépéséből következett, és amely hatalom

DR. ZSARNÓCZAI J. SÁNDOR, CSc, egyetemi docens, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet (zsarnoczai.sandor@gtk.szie.hu).

a legkisebb kritikát is durván elnyomta. Ebben a harcban nyilvánvalóan csak egy általános és teljes körű társadalmi-gazdasági átalakulással lehetett győzni. Dr. Zsarnóczai Sándor tevékenysége és munkássága ehhez a nagy változáshoz vitt közelebb.

Summary

By the editorial board

Dr. Sándor Zsarnóczai, editor-in-chief of *Közgazdasági Szemle* (“Economic Review”), as outstanding member of the generation called “Shiny Winds”, who performed considerable scientific, educational, research and public activities for many long decades to convert the Hungarian society from a soviet kind of centrally planned economic regime to a free market-oriented social and economic system. One needs to be consistent on such a path in order to overcome numerous difficulties primarily resulting from the Soviet dictatorship, which power mercilessly suppressed even the slightest criticism. Obviously, this struggle can only be won by a complete and overall social and economic change. The work and activities of Dr. Sándor Zsarnóczai contributed to this enormous change.

NAGY IMRE MINISZTERELNÖK KORTÁRSA ÉS MUNKATÁRSA

Egy életpálya, amely sok tekintetben egy szélesebb nemzetköziesedés – a világgazdaság felé integrálás –, végső soron a rendszerváltás irányába mutatott dr. Zsarnóczai Sándor egyetemi tanár esetében.

A kezdetektől kiindulva, még ha nem is a leginkább kezdetektől..., 1956-ban Nagy Imre, akkori miniszterelnök felkérte Zsarnóczai Sándort, hogy vállalja el a kormányban a Földművelésügyi Minisztérium irányítását a tárca vezetőjeként. Édesapám, megköszönve a tiszteletteljes felajánlást, nem fogadta el azt, azzal az indoklással, hogy a szovjet kormány által előírt, ránk erőltetett központi tervutasításos rendszer megbírálatát nem fogja feladni, akkor sem, ha miniszternek nevezik ki a kormányban. Viszont a tervutasításos rendszer bírálatával kellemetlen helyzetbe hozza a magyar kormányt és Nagy Imre miniszterelnököt is, akár kormányválságot is előidézve ezzel. Zsarnóczai Sándor bírálatá-

val nem akart Nagy Imre miniszterelnök számára kellemetlen politikai helyzetet teremteni.

Nagy Imre elfogadta Zsarnóczai Sándor véleményét, majd ezt követően, 1956 szeptemberétől 1962-ig Zsarnóczai Sándor a Debreceni Agrártudományi Egyetem oktatója volt, és ott megalakította az Agrár-közgazdasági Tanszéket, melynek vezetője lett.

A szakma két kiválósága, Romány Pál nyugalmazott miniszter és Halm Tamás, az MTA *Közgazdasági Szemle* című folyóiratának jelenlegi főszerkesztője az alábbiakban méltatta dr. Zsarnóczai Sándor egyetemi tanárnak, a *Közgazdasági Szemle* korábbi főszerkesztőjének életútját.

„Azokra gondolva, akik együtt indultak velük (szüleimmel – ZS. J. S.), akik *egy új magyar agrártársadalomra szövetkeztek* egykor, emberségből, egy másfajta falusi rendről szóltak a terveik. Akik tanultak és építettek. Leomlott házfalakat, új hidakat a nagy világégés után. Akiknek lobogóit »fényes szellők fújták«”.¹

„Zsarnóczai Sándor nemcsak hogy tagja volt a »fényes szellők« (kiemelés – ZS. J. S.) nemzedékének, de annak »elitjébe«, a 28-asok évfáratába tartozott. Igazi első generációs értelmiségiként hatalmas életerővel, tenni akarással vágott bele minden feladatba – feladatból pedig kijutott neki bőven”.²

„Egyetemi tanárként, kutatóként, tudományos és szakmai testületek tagjaként, más folyóiratok szerkesztőjeként ezer szállal kötődött a szövetkezetekhez. Meggyőződéses híve volt a nagyüzemi és a családi gazdaságok (*a »háztáji«*) kombinációját megvalósító formának. Ez volt az a – valóban – magyar modell, amelynek tanulmányozására a világ minden szegletéből érkeztek hazánkba szakértők, és akiknek fáradhatatlan buzgalommal ecsetelte e megoldás előnyeit. Sok éven át volt tagja a *Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége oktatási bizottságának* (az Agitcoopnak), s e minőségében tevékenysége nemzetközi dimenziót is öltött – nemcsak a magyar szövetkezeti mozgalom sikereit tudatosította, nemzetközi elismertségét erősítette, hanem igyekezett hozzájárulni a mozgalom más tájakon való elterjesztéséhez, a szövetkezők (jellemzően a szegény emberek) életének sikeresebbé tételéhez”.³

„Az *agrárökonómia* mellett művelte a *szociológiát*. A *Tanulmányok a mai faluról* című kötetbe szerzőnek nyerte meg Csizmadia Ernőt, Erdei Ferencet, Hegedűs Andrást, Kiss Albertet, Mód Aladárnét és másokat. Zsarnóczai a szaktudás szerepéről adott elemzést, de hangsúlyozta:

»a gazdálkodáson túlmenő feladatok megoldása az agrárértelmisség tekintélyét és megbecsülését is növeli.« [...] Utolsó szerkesztőségi műhelye az *Agrártörténeti Szemle*, a Kosáry Domokos és Lázár Vilmos által életre hívott akadémiai folyóirat volt. [...] Másra vár immár a bemutatása annak is, hogy miképpen lett Zsarnóczai Sándor, az egykori *Hangya Szövetkezet* ifjú alkalmazottjából Nagy Imre tanársegéde a kérészéletű agrárpolitikai tanszéken, amikor megismertem, hogy azután, majd később, a hazai és a nemzetközi szövetkezeti élet ismert és elismert egyénisége itthon és a párizsi központban, és végül hogyan lett 1994-ben *a Magyar Tudományos Akadémia Doktora*”.⁴

„Agrárgazdasági, szövetkezetpolitikai szaktekintélyként és főszerkesztőként egyaránt lándzsát tört ugyanis amellett, hogy *a mezőgazdaságot és a feldolgozó tevékenységet együtt kell kezelni, fejlesztésüket integráltan célszerű megtervezni*. Ma már tragikomikusnak hat az a felháborodás, amelyet ez a gondolat akkoriban keltett. Az ellenzők szerint ugyanis ez a koncepció összemosza a mezőgazdaságban domináns szövetkezeti, valamint a feldolgozóiparra jellemző állami tulajdont, márpedig az előbbi »köztudomásúlag« alacsonyabb rendű az utóbbinál. A közgazdasági progresszió több jeles képviselőjének (Bognár Józsefnek stb.) is latba kellett vetnie befolyását, hogy Zsarnóczai Sándor e »főbenjáró bűne« ellenére is főszerkesztő maradhasson”.⁵

„Zsarnóczai Sándornak a Szemle főszerkesztőjeként vállalt, hatalmat irritáló legutolsó akciója az akkor Magyarországon tilalmi listán lévő *Hegedűs András vitairatának közreadása volt*. Az egykori miniszterelnök »A nagyvállalatok és a szocializmus« című szenvedélyes írásában bemutatta, *miként éltek vissza súlyukkal, politikai befolyásukkal az akkori nagyvállalatok*, hogyan fékeztek le, majd igyekeztek a visszájukra fordíttatni a gazdasági reform intézkedéseit. A cikk megjelenése senki által sem várt hatást váltott ki. Egyre-másra érkeztek a tiltakozó hozzászólások, a Népszabadságban főszerkesztő-helyettesi szintű ledorongolás volt a válasz. »Követ akartam dobni az állóvízbe« – érvelt a megjelentetés mellett Zsarnóczai Sándor, akit magát is meglepett a reakciók hevessege”.⁶ (1980-as évek – ZS. J. S.)

Néhány gondolattal érdemes kiegészíteni a fenti értékes gondolatsorokat. A „háztáji” egy sajátos valóságos adottsága volt a szövetkezeti rendszernek akkoriban. Ennek eredeteként lehet azt is mondani, hogy az 1945 és 1952 közötti földosztás eredményeként 2,3 millió, zömmel kis- és középparaszti gazdaság jött létre Magyarországon, lényegében területi megosztás, más szóval földtagosítás, amely viszont nagyon kedvezőtlen

volt egy-egy földtulajdonos számára. Ebben a helyzetben a földterülettel rendelkezők számára kijelöltek egy kisebb parcellát lakóhely és körülötte kialakítandó mezőgazdasági tevékenység végzéséhez minimálisan megfelelő kisebb területtel együtt. Ez lett a háztáji területe, amely földrajzilag sokszor nem volt összefüggő területű más további kisebb parcellákkal, amely ugyancsak egy tulajdonoshoz tartozhatott. A földtulajdonosok háztáji parcellái rendszerint egymás mellé kerültek a kijelölés során, és ezekből jöttek létre országos viszonylatban a különböző falusi települési formák, vagy a meglévő falvak bővültek területileg így.

Ahogy írta Romány Pál: „Akik tanultak és építettek. Leomlott házfalakat, új hidakat a nagy világégés után.”

A földtulajdonosok többi földterületei a falu határában voltak, és az 1950-es években az erőszakos szövetkezeti szervezés eredményeként ezek a kis parcellák kerültek a szövetkezetekbe. Az így kialakult mezőgazdasági szövetkezeti nagyüzemek a gépesítést és az új agrotechnológia alkalmazását már lehetővé tették. A háztáji megmaradt a szövetkezeti tag kezében, amely integráltan kapcsolódott be a szövetkezet gazdasági tevékenységébe. A szövetkezetek a háztájiban gazdálkodókat eszközökkel látták el, és bizonyos terményekkel, míg a háztájiban a szövetkezeti tag olyan tevékenységet végzett, amely a szövetkezet igényeit és a helyi vagy országos piaci igényeket elégítette ki az állattenyésztés és növénytermelés terén. Természetesen a szövetkezeti tag elsősorban a szövetkezeti földeken dolgozott, viszont emellett a háztáji munkát is elvégezte.

A másik idézet dr. Bognár József személyét emelte ki, mint támogatót dr. Zsarnóczai Sándor főszerkesztő irányában. Dr. Bognár József az MTA rendes tagja, az MTA Világgazdasági Kutatóintézet igazgatója volt, és a *Közgazdasági Szemle* szerkesztőbizottságának hosszú ideig tagja is. 1944 és 1945 fordulóján, a 2. világháború vége felé a Debrecenben, a Református Nagytemplomban megalakult Nemzetgyűlés – a parlament elődjének – tagja volt. Ilyen szempontból már akkor történelmi személyiség volt.

1979-ben az Indiai Köztársaság elnöke és miniszterelnöke fogadta személyesen dr. Zsarnóczai Sándor főszerkesztőt, mint a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége oktatási bizottságának tagját. Zsarnóczai Sándor főszerkesztő eljutott számos fejlett piacgazdaságú és fejlődő országba, így Indiába is.

A SZOVJET KÖZPONTOSÍTOTT TERVUTASÍTÁSOS RENDSZER BÍRÁLATÁRÓL

Dr. Zsarnóczai Sándor mindvégig következetes maradt a szovjet központosított tervutasításos rendszer bírálatában. Akkor is bírálta a tervutasításos rendszert, amikor *Közgazdasági Szemle* folyóirat főszerkesztője lett 1973 és 1985 között.

A szovjet kormány ... tiltakozott ... dr. Zsarnóczai Sándor főszerkesztőnek a szovjet tervutasításos rendszer bírálatáról szóló cikke nyomán...

1970-es évek második felében dr. Zsarnóczai Sándor mint főszerkesztő kísérletet tett a szovjet tervutasításos rendszer megbírálására a *Közgazdasági Szemle* hasábjain. A *Közgazdasági Szemle* adott számának nyomdába adása előtti változata, amelyben a szov-

jet tervutasításos rendszer megbírálásáról szóló cikk is szerepelt, még el sem jutott a nyomdába, máris tiltakozott a szovjet kormány közvetlenül Kádár Jánosnál, az MSZMP első titkáránál. Kádár János hivatalos látogatáson Franciaországban, Párizsban volt, és éppen a francia köztársasági elnök fogadta, amikor a szovjet kormány tiltakozása eljutott hozzá. A szovjet kormány dr. Zsarnóczai Sándor főszerkesztőnek a szovjet központosított tervutasításos rendszer bírálatáról szóló cikke nyomán tett tiltakozásával meg sem várta Kádár János hazaérkezését Magyarországra, azonnal tiltakozott, és követelte, hogy a cikk ne jelenjen meg. A szovjet kormány azzal a fenyegetéssel élt, hogy amennyiben megjelenik a *Közgazdasági Szemle* ezen száma a *főszerkesztő bíráló cikkével*, a szovjet kormány zúzdába fogja küldeni a folyóiratszámot, és kinyomtatása esetén sem engedélyezi még az utcai árusoknál való árusítását sem. Természetesen a cikk nem jelent meg a folyóiratban.

Az 1970-es évek folyamán volt egy újabb kísérlete dr. Zsarnóczai Sándor főszerkesztőnek a szovjet tervutasításos rendszer bírálatáról szóló cikke megjelentetése érdekében, amely szintén az előbbiekhöz hasonló módon zárult. A szovjet kormány újólalt tiltakozott Kádár Jánosnál dr. Zsarnóczai Sándor főszerkesztőnek a szovjet tervutasításos rendszer bírálatáról szóló cikke nyomán, így ezt a cikket sem jelentették meg.

1985-ben, a harmadik esetben a következő okból jelenhetett meg dr. Zsarnóczai Sándor főszerkesztőnek a szovjet tervutasításos rendszer bírálatáról szóló cikke a *Közgazdasági Szemle*-ben. A KGST-országok közgazdaság-tudományi folyóiratainak főszerkesztői – beleértve dr. Zsarnóczai Sándor főszerkesztő személyét is – megállapodtak abban, hogy *egy közös számot* adnak ki ebben az évben, amely megjelenik valamennyi KGST-tagországban. Az elfogadott közös számban benne volt magyar részről dr. Zsarnóczai Sándor főszerkesztőnek a szovjet tervutasításos rendszer bírálatáról szóló cikke, amelynek megjelenését a nagy nemzetközi nyilvánosságnak köszönhetően a szovjet kormány nem tudta megakadályozni.

A KGST-tagországok közös folyóiratszámának és benne *a bíráló cikk* megjelenése nyomán a szovjet kormány részéről Bajbakov miniszterelnök-helyettes azonnal követelte Kádár Jánostól, hogy dr. Zsarnóczai Sándort azonnali hatállyal távolítsák el főszerkesztői posztjáról. Ez meg is történt. Továbbá a szovjet kormány nyomást gyakorolt Kádár János első titkárnál annak érdekében, hogy dr. Zsarnóczai Sándort, aki egyben a budapesti Állatorvos-tudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára is volt, mentse fel tanszékvezetői posztjáról. Azonban dr. Kovács Ferenc akadémikus, aki az Állatorvos-tudományi Egyetem rektora volt, nem járult hozzá dr. Zsarnóczai Sándor egyetemi tanárnak a tanszékvezetői posztjáról való eltávolításához. Ennek eredményeként, nagyon nehezen, de megmaradhatott dr. Zsarnóczai Sándor tanszékvezetőként az egyetemen.

VÉLEMÉNYEMET AZ ALÁBBIAKBAN ÖSSZEGZEM

A kérdés az, hogy miért volt ennyire fontos a szovjet kormány számára a központosított tervutasításos rendszer? Erre nagyon hosszú választ is lehet adni, amelyre e cikk keretében nem nagyon van lehetőségem.

A szovjet kormány attól tartott, hogy dr. Zsarnóczai Sándor főszerkesztőnek a szovjet tervutasításos rendszerről szóló bírálati előjelét adják annak, hogy a Kádár-rendszer előbb-utóbb a szovjet tervutasításos rendszer fokozatos leépítésére készül. Ebből a szempontból alaptalan volt a szovjet kormány aggodalma, mivel a gazdaságon kívüli kényszer eszközével, azaz a Magyarországon állomásozó százezres nagyságrendű *szovjet hadsereg jelenlétével* a szovjet kormány teljes mértékben biztosítani tudta az általa előírt tervutasításos rendszer maradéktalan érvényesítését.

Ugyanakkor a szovjet kormány mindent megtett annak érdekében, hogy a közép-kelet-európai országok – beleértve Magyarországot is – teljes mértékben egyoldalúan *csak a Szovjetuniótól függjenek*, mind gazdasági, pénzügyi, mind energia, katonai vonatkozásban, elszakítva a régiót a világgazdaságtól.

A szovjet kormánynak módjában volt azt is mérlegelni, hogy a *Közgazdasági Szemle*, pontosan dr. Zsarnóczai Sándor egyetemi tanár főszerkesztősege idejében, nagyon komoly tudományos elismertséget szerzett Nyugat-Európában, többek között az Egyesült Királyságban, Franciaországban, Németországban és Svájcban is, valamint az Amerikai Egyesült Államok számos rangos egyetemén és kutatóintézetében. Dr. Zsarnóczai Sándor egyetemi tanár a Nemzetközi Szövetkezeti Szövetség vezetőségi tagjaként még a *Közgazdasági Szemlének* is tudott további nemzetközi elismertséget szerezni sok fejlődő országban, így például Indiában is.

Ez a nemzetközi elismertség abból adódott, hogy dr. Zsarnóczai Sándor döntése alapján a jeles cikkeket megjelentető *Közgazdasági Szemle* minden havi számából számos példányt minden fontosabb nyugat-európai országba elküldtek. Továbbá minden hónapban közel 150 példányt küldtek el szinte majdnem az egész Amerikai Egyesült Államok területére, legrangosabb egyetemeire, kutatóműhelyeibe vagy vezető hivatalaiba, így lényegében közel százötven különböző helyre kerültek a folyóiratszámok minden hónapban. Elsősorban az 1970-es években a *folyóirat komoly nyugati nemzetközi elismerést kapott* abban az időszakban, amikor dr. Zsarnóczai Sándor főszerkesztő volt.

A főszerkesztő elmondása szerint, az 1970-es évek folyamán az Egyesült Királyságban Margaret Thatcher brit miniszterelnök legfőbb gazdasági főtanácsadói elismeréssel szóltak a liberális szellemű *Közgazdasági Szemle* folyóiratról. Kiemelendő a svájci köztársasági elnök legfőbb gazdasági tanácsadójának pozitív véleménye a folyóiratról. Sok pozitív vélemény érkezett főleg az akkori Nyugat-Németországból, Ausztriából és sok más nyugat-európai országból, például Franciaországból is, amit a főszerkesztő nekem nem részletezett. Az Amerikai Egyesült Államokból is hasonlóan pozitív vélemények sora hangzott el.

A szovjet kormány a központosított *tervutasításos rendszert tekintette fontos eszközének a szovjet hadiipar, a szovjet hadsereg és a legfelsőbb politikai vezetés – más szóval katonai diktatúra – megfelelő szintű integrálásának kialakí-*

tásában, amely nélkülözhetetlen volt bizonyos világpolitikai, világgazdasági térnyerés eléréséhez a szovjethatalom számára. A szovjet kormány a tervutasításos rendszer intézményén keresztül is tette egyoldalúan függővé a közép-kelet-európai országokat – beleértve Magyarországot is – a szovjethatalomtól.

Célszerű lenne néhány gazdasági adattal is alátámasztani, hogy mit érthetünk ezen az egyoldalú függőségen és a szovjethatalom világgazdasági-katonai térnyerésén.

1. A szovjet kormány a *gyárak, üzemek, bányák államosításával* és a központosított tervutasításos rendszer intézményével elérte azt, hogy a civil ipari termelést két hét alatt hadiipari termelésre tudta átállítani. Az Amerikai Egyesült Államokban ezt az átállási folyamatot három hónap alatt tudták megvalósítani. A szovjetrendszerben az államosítások mellett fontos volt a *nagymértékű, kb. 80 %-os jövedelemelvonás*, hogy így a gazdasági erőforrások jobban összpontosíthatóak legyenek a *hadiipar és az ezt kiszolgáló nehézipar további fejlesztésére*. A nagyfokú jövedelemelvonás tette szükségessé a világgazdasági viszonylatban is alacsony élelmiszerárak kialakítását a közép-kelet-európai országokban. A hadiipar fejlesztésére történő nagyfokú elvonások következtében számos gazdasági ágazat tevékenysége, termékkibocsátása csökkent, illetve ágazatok nem fejlődtek ki megfelelően. Ennek eredményeként alakulhatott ki a *hiánygazdaság szindróma*. Bizonyos ágazatok hiánya, illetve hiányos teljesítménye következtében a lakosság termék- és szolgáltatásellátásában komoly nehézségek keletkeztek a szovjet társadalomban és a közép-kelet-európai szocialista országokban. A hadiipari fejlesztésekből adódó pénzügyi elvonások következtében számos infrastrukturális beruházás elmaradt, amely eredményezte például a „sártenger” falvakat (az eső áztatta poros utakat jelenti).

2. A szovjet kormány a tervutasításos rendszerrel olyan gazdasági szerkezet kialakítását tudta elérni a közép-kelet-európai országokban, amely megfelelt a szovjet katonai-gazdasági világhatalmi terjeszkedési céloknak. Hasonló elveket követett a szocialista orientációjú fejlődő országok esetében is: lehetőség szerinti államosítások, nehézipar és hadiipar fejlesztése.

3. A szovjet kormány ellene volt a szövetkezeti intézményrendszernek, mivel e keretek között érvényesülő egyéni érdekek kevésbé tehetők lehetővé a szovjet központi érdekérvényesítést.

4. Magyarország gazdasági helyzetét jelentősen rontotta, hogy a *katonai költségek* a magyar nemzeti jövedelemnek hivatalosan 10%-át, de valójában 16%-át tették ki.

5. Ehhez párosult az, hogy a szovjet kormány döntése értelmében a magyar kormánynak az *arab országokat kellett támogatnia a magyar nemzeti jövedelem szintén 16 %-a erejéig*. Lényegében a katonai kiadások és az arab országoknak nyújtott segítségünk a nemzeti jövedelmünk egyharmadát vitték el. Megjegyzendő, hogy a szocialista országok nem GDP-ben (Gross Domestic Product = bruttó hazai termék) számoltak, hanem úgy-mond „KGST-szabvány” formájában a nemzeti jövedelem kategóriában. Így ugyanis nehezebb az alapvető statisztikai adatok alapján összehasonlítani a fejlett piacgazdaságú országok és a közép-kelet-európai országok gazdasági helyzetét. Megjegyzendő, hogy Japánban az 1945-ös amerikai-japán fegyverszüneti megállapodás keretében a japán nemzeti jövedelemből csak maximum 1%-ot lehetett katonai költségekre fordítani, ténylegesen azonban ez csak 0,8%, alatta volt az egyszázalékos szintnek. Lényegében ebben is gyökerezett a „japán csoda”, amiről annyit írtak a nemzetközi szakmai irodalomban az 1970-es évek vége felé. Ezzel szemben Magyarországon a nemzeti jövedelmünkből – lényegében a GDP-ből arányosítottan is – 16%-ot költöttünk katonai kiadásokra, az arab országok támogatásán felül, ezzel együtt a nemzeti jövedelmünk egyharmadával számolhatunk.

6. Magyarország a szovjet kormány törekvéseinek megfelelően lényegében *egyoldalú energiafüggőségi helyzetbe* került a szovjet energiaszállításoktól. Évente 6 millió tonna kőolajat vásároltunk a szovjet exportőröktől, amelyből a hazai felhasználás csak 2 millió tonna volt, a többi 4 millió tonna kőolajat a Magyarországon állomásozó szovjet katonai egységek energiaszükségleteinek kielégítésére fordítottuk. Emellett a Magyarországon állomásozó *szovjet hadsereg élelmezését* is a magyar kormánynak kellett biztosítania.

7. A magyar gazdaság számára súlyos tehertételek voltak a fent említett költségtényezők. Ennek némi ellensúlyozására szükség volt a *külföldi államadósság növelésére*, amely az 1980-as évekre elérte a 24 milliárd amerikai dollárt. A szovjet kormány utasítására ennek egyharmadát, 8 milliárd dollárt az arab országok megsegítésére kellett fordítanunk. Az arab országok a magyar kormány által részükre kifizetett nyolcmilliárd dollárból nem fizették ki a magyar exportot, a szolgáltatások és

az arab országokban folytatott beruházások költségeit. 1993-ban a *Nép-szabadság* napilapunk harmadik oldalán megjelent hír szerint, egyedül csak Irak 3,6 milliárd amerikai dollárral tartozott nekünk. A többi tartozás más arab országoktól származik.

8. Magyarország gazdasági helyzetét, elsősorban *külkereskedelmi mérlegét*, ezen keresztül a fizetési mérlegét jelentős mértékben rontotta a számunkra kedvezőtlen *rubel–dollár–forint árfolyamrendszer*. A szovjet kormány utasítására a magyar–szovjet külkereskedelmi kapcsolatokat lényegében részint dolláralapra helyezték. Hasonlóan ehhez a szovjet kormány ezt a dolláralapú külkereskedelmi kapcsolatot valamennyi közép-kelet-európai ország vonatkozásában kialakította. *A szovjet kormány leértékelt külkereskedelmi partnerként kezelte a közép-kelet-európai szocialista országokat.*

Ennek lényege az, hogy a rubel–amerikai dollár–forint árfolyamot akkor alkalmazta a szovjet kormány velünk szemben, amikor importáltunk termékeket és szolgáltatásokat a szovjet partnerektől. *A magyar kormány általában az amerikai dollárt felülértékelt* az amerikai–magyar külkereskedelmi kapcsolatok erősítése érdekében, illetve a magyar állami vállalatokat így kívánta ösztönözni az exportjuk növelésére az USA-ba és a többi fejlett piacgazdaságú országba. Egy dollár kereskedelmi árfolyama 50 forint volt, illetve bizonyos magyar gépexport növelése érdekében a magyar kormány (illetve a Magyar Nemzeti Bank) 100–120 forintot is fizethetett dolláronként állami vállalataink felé. A turistaárfolyam esetében 1 amerikai dollár csak 25 forint volt, viszont külföldre turistaként magyar állampolgár magánszemélyként csak háromévenként és személyenként maximum 50 dollárt vásárolva utazhatott.

Ezzel szemben a szovjet transzferábilis rubel 18 forint volt, amit lényegében turista- és kereskedelmi árfolyamként számolt a magyar kormány.

A szovjet kormány ezt a felértékelt dollár–forint árfolyamot vette figyelembe Magyarországnak a szovjet import elszámolásánál. Emellett a szovjet kormány 1 szovjet rubelt 1,2 amerikai dollárként számított fel, majd később „egy az egyben” árfolyamon, 1 dollárt 1 rubelért átszámításként kezelte. Ilyen formában egy szovjet rubelért külkereskedelmi kapcsolatban Magyarországra irányuló szovjet import esetében rubelenként 50 forintot kellett fizetnünk, míg exportunk esetében a szovjet kormány minden rubel után csak 18 forintot – a transzferábilis rubelárfo-

lyamot – számította, *háromszorosan rontva a magyar külkereskedelmi mérleget a szovjet külkereskedelmi kapcsolatok vonatkozásában.*

Végeredményben, forintban számolva, minden egyes szovjet rubelért importunk esetén 50 forintot fizettünk a szovjet kormánynak, míg exportunk esetén a szovjet kormány csak 18 forintot fizetett rubelenként a magyar kormánynak. Ez a közel háromszoros ráfizetés megterhelte valamennyi közép-kelet-európai szocialista ország külkereskedelmi mérlegét a szovjet kormány felé. Csak állami vállalatok léteztek a szocialista országokban, és a külkereskedelem állami monopólium volt.

Egyetlen szocialista ország és vállalata sem volt érdekelt ilyen alapon a szovjet külkereskedelmi kapcsolatokban. Természetesen szükséges volt bizonyos termékek, nyersanyagok és energiahordozók importja a szovjet relációban. Ezt a fajta külkereskedelmi kapcsolatot a szovjet központi tervutasításos rendszer nélkül nem lehetett volna fenntartani. Erről a külkereskedelmi kapcsolattrendszerről részletesebben dr. Kádár Béla egyetemi tanár, a Közgazdaságtudományi Egyetem és az MTA Világ gazdasági Kutatóintézetének tanára, kutatója írt egyetemi jegyzeteiben és tankönyveiben.

9. Az 1977 nyarán megkezdett *SS–20-as szovjet atomrakéták betelepítésének költségét* is a közép-kelet-európai szocialista országokkal fizettette meg a szovjet kormány, beleértve Magyarországot is.

A fenti gazdasági folyamatok felvázolása és értékelése is azt hivatott szolgálni, hogy jellemezze a szovjet kormány erőteljes érdekelttségét a központosított tervutasításos rendszer fenntartásában. Természetesen az MTA *Közgazdasági Szemle* főszerkesztője szűkebb gazdasági és agrár-közgazdasági oldalról tartotta fontosnak bírálni a szovjet tervutasításos rendszert, amelynek azonban a fenntartása szovjet részről több irányban fontos volt, amelyet a fenti szempontok csak egy-egy szűk területre vonatkozóan tudtak áttekinteni.

A szovjet típusú központi tervutasításos rendszer semmiféleképpen sem volt fenntartható, sem mint katonai diktatúra, sem mint gazdaságirányítási rendszer. A rendszer következményeként a szocialista tábor egésze gazdaságilag is, társadalmilag és pénzügyileg is megroppant. A romló külkereskedelmi mérlegünk romló fizetési mérleg kialakulását eredményezte, amely logikusan vezetett a külföldi államadósság kialakulásához és növekedéséhez.

ZÁRÓGONDOLAT

Ezek a folyamatok szükségszerűen vezettek a magyar társadalmi-gazdasági rendszerváltozáshoz, amely az 1980-as és 1990-es évek fordulóján következett be. Végző soron *dr. Zsarnóczai Sándor* főszerkesztőnek a *szovjet tervutasításos rendszer megbírlása egy későbbi, 1980–1990-es időszakban bekövetkezett széles körű társadalmi-gazdasági rendszerváltás előhírnöke lett.*

JEGYZETEK

¹ Romány Pál: *Elementek...* Gazdálkodás, XLVI./5., 2002, 87. o.

² Halm Tamás: *Búcsúznak.* Közgazdasági Szemle, XLIX./10., 2002.

³ Halm, i. m.

⁴ Romány, i. m. 88. o.

⁵ Halm, i. m.

⁶ Halm, i. m.